

¹⁰ Там само, оп. 3, спр. 4.

¹¹ Там само, спр. 165–175.

¹² Там само, оп. 1, спр. 102.

Summary

In article refereed a life and activity of the famous scientist of Ukraine in the branches of zoology, paleontology academician Ivan Pidoplichko. Reconstruction biographic materials and scientific activity of the scientist is submitted on the basis of documents of a personal origin of the scientist which are stored in Institute of the Archivoznavstva NBUV.

Key-words: Ivan Pidoplichko, personal archive, paleontology, NAS of Ukraine

УДК [001:007]"19"Кухтенко

А. І. Шаповал

канд. іст. наук

Національна бібліотека України
імені В.І. Вернадського

ОСОБОВИЙ ФОНД АКАДЕМІКА О. І. КУХТЕНКА ЯК ДжЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ ЖИТТЯ ТА ДІЯЛЬНОСТІ ВЧЕНОГО

Розглянуто структуру та документальний склад особового архівного фонду академіка НАН України О.І. Кухтенка, що зберігається в Інституті архівознавства Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського.

Ключові слова: О.І. Кухтенко, особовий фонд, документ, НАН України.

В Інституті архівознавства Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського зберігається особовий фонд О.І. Кухтенка – відомого українського вченого в галузі механіки і технічної кібернетики, академіка НАН України (1972), заслуженого діяча науки України (1974), двічі лауреата Державної премії України (1978, 1991) та лауреата премії імені В.М. Глушкова НАН України (1986). Оскільки життєвий шлях і наукова спадщина академіка О.І. Кухтенка викликають великий інтерес науковців, автор статті ставить за мету висвітлити документальний склад його особового архівного фонду, який у 2011 р. став доступним для дослідників наукової спадщини вченого.

Олександр Іванович Кухтенко народився 11 березня 1914 р. у м. Городня Чернігівської області в сім'ї викладача математики і фізики. Після закінчення у 1928 р. у Луганську семирічної школи він навчався в профшколі при Луганському паровозобудівному заводі (1928–1931). У березні 1932 р. вступив до Донецького індустріального інституту (нині – Донецький національний технічний університет), який з відзнакою закінчив у грудні 1936 р., отримавши диплом гірничого інженера-електромеханіка.

Рішенням вченої ради Донецького індустріального інституту

О.І. Кухтенко був залишений для науково-викладацької роботи в інституті. У 1937 р. вийшла з друку його перша наукова праця «Застосування гідравлічних передач для рудничних стаціонарних установок»¹. З цього часу О.І. Кухтенко починає спеціалізуватися в галузі автоматики. У травні 1941 р. він захистив кандидатську дисертацію на тему «Автоматичне регулювання рудничних турбомашин».

У воєнні роки О.І. Кухтенко перебував на території окупованої України, спочатку в Донецьку, де працював бібліотекарем управління місцевої паливної промисловості, а з грудня 1942 р. проживав у м. Києві. Після звільнення Києва, у грудні 1943 р. О.І. Кухтенко був призваний до лав Радянської армії. Як рядовий 332-го стрілкового полку і 1010-го артилерійського полку в складі 1-го і 4-го Українських фронтів Олександр Іванович брав участь у визволенні України, Молдавії, Польщі, Угорщини і Чехословаччини. За мужність, проявлену в боях, його було нагороджено орденом Червоної Зірки і медаллю «За перемогу над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр.».

Після демобілізації у 1946 р. О.І. Кухтенко працював старшим науковим співробітником (1946–1948) та завідувачем лабораторії автоматики і телемеханіки Інституту гірничої справи ім. М.М. Федорова АН УРСР. На той час це була єдина в країні лабораторія з автоматизації вугледобувних машин. Під керівництвом і за участю О.І. Кухтенка було виконано на замовлення промисловості багато робіт з автоматичного керування врубовими машинами і комбайнами. Наукові дослідження О.І. Кухтенка у цей час присвячені питанням стійкості руху автоматично регульованих прохідницьких комбайнів, автоматизації шахтного підйому, автоматичному видобуванню вугілля без людини, динаміці, теорії малих коливань і стійкості руху неголомних систем. У травні 1954 р. О.І. Кухтенко захищає докторську дисертацію «Деякі питання кінематики і динаміки автоматично регульованих врубових машин з плавною подачею».

У 1956 р. О.І. Кухтенко переходить на роботу до Київського інституту інженерів цивільної авіації (тепер – Національний авіаційний університет), де працює на посаді професора кафедри математики і теоретичної механіки. З переходом до інституту в науковій діяльності О.І. Кухтенка з'являється новий напрям – автоматизація керування повітряним рухом літальних апаратів. Особливо істотний внесок було зроблено вченим у застосування теорії інваріантності в автоматизації керування рухом літака в турбулентному середовищі.

У 1957 р. О.І. Кухтенко створює в інституті кафедру автоматики, що пізніше було реорганізовано та перейменовано у кафедру теорії автоматичного регулювання і авіаційної автоматики, яку вчений очолював майже 20 років. У 1958–1961 рр. О.І. Кухтенко працював проректором Київського інституту інженерів цивільної авіації з науково-дослідної роботи. Під його керівництвом було організовано лабораторії «Авіаційні тренажери» й «Автоматизація процесів управління повітряним рухом», що протягом багатьох років були базовими науково-дослідними лабораторіями Міністерства цивільної авіації СРСР. На прохання Центру підготовки космонавтів ім. Ю.О. Гагаріна лабораторією «Авіаційні тренажери», разом з рядом промислових підприємств, були розроблені й виготовлені одні з перших в СРСР тренажери спеціального призначення, які й було встановлено в Центрі.

У 1962 р. О.І. Кухтенко був обраний членом Національного комітету СРСР з автоматичного управління. У 1985 р. він став членом Національного комітету СРСР з теоретичної і прикладної механіки.

У 1950-ті – першій половині 1960-х років О.І. Кухтенко співпрацював з Київським державним університетом ім. Т.Г. Шевченка, де на кафедрі теоретичної механіки викладав спецкурси з динаміки неголомних систем та динаміки керованих систем. У цей період директором Інституту математики АН України, академіком О.Ю. Ішлінським спільно з О.І. Кухтенком та членом-кореспондентом АН УРСР О.Г. Івахненком був організований загальноміський семінар з теорії автоматичного регулювання, який швидко набув популярності серед учених і педагогів м. Києва.

На запрошення академіка В.М. Глушкова у 1963 р. О.І. Кухтенко перейшов на роботу до Інституту кібернетики АН України (далі – ІК АН УРСР), де того ж року створив відділ динаміки швидкоплинних процесів (з 1972 р. – відділ системних досліджень), яким керував до 1988 р. Зусилля відділу було спрямовано на дослідження складних технічних комплексів, таких, як тренажери, системи управління рухомими об'єктами тощо. У 1971 р. під керівництвом О.І. Кухтенка була проведена перша Всесоюзна конференція з проблем авіаційних тренажерів². Надзвичайно велике значення мали й дослідження в галузі автоматичного управління установками термоядерного синтезу, які проводилися відділом системних досліджень. Також у цей час інтенсивно формувався такий науковий напрям, як технічна кібернетика, і в ІК АН УРСР було органі-

зовано сектор технічної кібернетики, який в 1965–1985 рр. очолював О.І. Кухтенко.

У 1964 р. О.І. Кухтенка було обрано членом-кореспондентом, а в 1972 р. – академіком АН УРСР. Учений був заступником голови Наукової ради з проблеми «Кібернетика» АН УРСР та брав участь у роботі Наукової ради «Загальна механіка» АН УРСР. О.І. Кухтенко також входив до Комісії космічних досліджень АН України та очолював київську секцію Наукової ради з проблем управління рухом і навігації АН СРСР.

З 1966 р. О.І. Кухтенко – заступник головного редактора двотомника «Енциклопедія кібернетики» (1974) – першого в світовій літературі енциклопедичного видання з даної тематики. Від 1968 р. вчений став заступником відповідального редактора збірника «Кібернетика і обчислювальна техніка» та відповідальним редактором випуску «Складні системи управління». О.І. Кухтенко також входив до складу редколегій журналів «Наукознавство та інформатика», «Прикладна механіка», «Кібернетика», «Нариси історії природознавства і техніки», «Наука та наукознавство» та «Космічні дослідження на Україні».

О.І. Кухтенко є автором понад 150 наукових робіт. Наукові праці й інтереси вченого присвячені аналітичній механіці (динаміка неголономних систем), теорії автоматичного управління (теорія інваріантності та її технічні додатки), теорії систем (побудова основ аксіоматичної теорії динамічно керованих систем) та іншим актуальним проблемам кібернетики. Сфера його наукових концепцій включала як теоретичний базис кібернетики, так і її прикладний напрям. Його концепція загальної теорії систем визначена як науковий напрям, орієнтований на вивчення теоретичних і прикладних проблем аналізу та синтезу складних систем довільної природи. За основу для їхньої єдності прийнято аналогічність (ізоморфізм) процесів, що протікають в системах різного типу (технічних, біологічних, економічних, соціальних, екологічних тощо).

Від початку 1980-х років під керівництвом О.І. Кухтенка функціонувала республіканська школа-семинар «Абстрактна теорія систем та її застосування». На проведених в Одесі (1981), Києві (1984), Чернівцях (1987, 1990) семінарах розглядалися проблеми дослідження динамічних керованих систем за допомогою методичних і формальних засобів сучасної математики. О.І. Кухтенко приділяв велику увагу підготовці висококваліфікованих наукових та інженерних кадрів.

Учений створив відому наукову школу в галузі теорії автоматичного керування, серед його учнів – 40 кандидатів та 12 докторів наук.

Держава високо оцінила внесок О.І. Кухтенка у розвиток вітчизняної науки та науково-технічного прогресу, нагородивши його багатьма медалями і орденами, в тому числі орденом Трудового Червоного Прапора (1971, 1982). Також за видатний внесок у вітчизняну та світову науку вченого було нагороджено почесними медалями імені Ю.О. Гагаріна і С.П. Корольова.

Помер Олександр Іванович Кухтенко 18 грудня 1994 р. Похований на Байковому кладовищі у м. Київ (ділянка № 49а).

Архівні документи академіка О. І. Кухтенка загальним обсягом 405 см надійшли до Інституту архівознавства НБУВ у травні 2007 р. та у вересні 2011 р. від доньки вченого – Тетяни Олександрівни Кухтенко. В результаті науково-технічного опрацювання документів сформовано фонд № 373 «Кухтенко Олександр Іванович (11.03.1914 – 18.12.1994) – учений в галузі технічної кібернетики, академік НАН України (1972)», що містить 416 справ за 1918–2006 рр. загальною кількістю 2285 документів, на який складено три описи – опис № 1 «Наукові праці та робочі матеріали до них» (за 1940–1993 рр., 166 спр.), опис № 2 «Біографічні документи, документи про вченого, документи з діяльності та фотодокументи» (1918–2006 рр., 130 спр.), опис № 3 «Листування та документи, зібрані вченим» (1931–1994 рр., 120 спр.).

Серед біографічних документів і документів про вченого у фонді зберігаються документи про навчання О.І. Кухтенка у Донецькому індустріальному інституті, в тому числі диплом про закінчення інституту та витяг із залікової відомості, який засвідчує, що переважну більшість навчальних предметів О.І. Кухтенко засвоїв «відмінно», з інших дисциплін він мав оцінку «добре»³. Цікавими є спогади Олександра Івановича про навчання в Донецькому індустріальному інституті, що були написані вченим до 60-ліття заснування навчального закладу. З них дізнаємося, що в той час заняття в інституті проходилися бригадно-лабораторним методом, згідно з яким студенти курсу розбивалися на бригади з 5–8 осіб, які працювали під керівництвом бригадира. Одну з таких бригад, незважаючи на свою молодість, очолював О.І. Кухтенко, якому необхідно було здавати іспити за всю бригаду, тоді як оцінки виставлялися всім її членам⁴.

У фонді містяться документи про участь О.І. Кухтенка у Ве-

ликий Вітчизняній війні, зокрема посвідчення учасника та анкети ветерана Великої Вітчизняної війни, червоноармійська книжка, повідомлення про нагородження О.І. Кухтенка орденом Червоної Зірки, довідки про підтвердження виголошення йому подяки за відмінні бойові дії під час визволення таких міст України, як Водовище і Бельськ. Крім того, у червоноармійську книжку рядового О.І. Кухтенка внесено подяку за участь у боях при визволенні Вінниці, Львова, Самбора, польських міст Горлиці й Ново-Сонга та чеської Моравська-Острави⁵. Також у фонді зберігаються посвідчення до ювілейних медалей, якими було нагороджено О.І. Кухтенка з нагоди святкування Дня Перемоги.

З біографічних документів, що відклалися в особовому фонді О.І. Кухтенка, слід виділити документи про присудження О.І. Кухтенку вчених ступенів кандидата та доктора технічних наук, присвоєння йому вченого звання старшого наукового співробітника, затвердження О.І. Кухтенка у вченому званні професора, висунення та обрання О.І. Кухтенка членом-кореспондентом та дійсним членом АН УРСР, його висунення кандидатом у члени-кореспонденти АН СРСР, посвідчення академіка АН УРСР, посвідчення радника дирекції ІК АН УРСР, документи про присудження вченому Державних премій України в галузі науки і техніки, присвоєння йому почесного звання Заслуженого діяча науки України, вітання з нагоди нагородження науковця орденом Трудового Червоного Прапора, документи про нагородження О.І. Кухтенка Почесною грамотою Президії Верховної Ради УРСР, Почесною грамотою Головного управління цивільного повітряного флоту СРСР, грамоти, посвідчення до різних ювілейних медалей, якими було нагороджено О.І. Кухтенка, посвідчення про нагородження вченого медаллю імені члена-кореспондента АН СРСР М.С. Рязанського, характеристики науковця.

Документи про О.І. Кухтенка включають газетні й журнальні статті про вченого, відгуки різних науковців про наукову, науково-організаційну, педагогічну і громадську діяльність О.І. Кухтенка, рецензії та відгуки окремих вчених на його наукові праці. Зокрема, академік В.М. Глушков у своєму відгуку про наукову діяльність О.І. Кухтенка зазначав, що характерною рисою наукової діяльності вченого було намагання проводити наукову роботу в єдиному руслі, починаючи від глибоких теоретичних досліджень і закінчуючи практичним застосуванням їхніх результатів⁶.

Серед документів перебуває вітальна кореспонденція з нагоди 50-, 60-, 70-, 75- та 80-річчя від дня народження О.І. Кухтенка та вітання від вітчизняних та іноземних науковців, рідних вченого з нагоди різних свят. Також представлені документи про смерть О.І. Кухтенка та увічнення пам'яті вченого (некролог, програма Міжнародної науково-практичної конференції «Управління в великих системах», присвяченої академіку НАН України О.І. Кухтенку, фото-знімок відкриття меморіальної дошки О.І. Кухтенку на корпусі Національного авіаційного університету тощо).

Документи з діяльності О.І. Кухтенка містять документи про роботу вченого як члена-кореспондента АН УРСР та дійсного члена НАН України, документи про його участь в роботі Відділення інформатики, обчислювальної техніки АН УРСР та його діяльність як члена Наукових рад АН УРСР з проблем «Кібернетика» та «Загальна механіка». У розділі представлені документи про діяльність О.І. Кухтенка як члена Комісії космічних досліджень АН УРСР та документи про роботу вченого на посаді керівника київської секції Наукової ради з проблем управління рухом і навігації АН СРСР, також містяться документи про діяльність О.І. Кухтенка як члена Національного комітету СРСР з автоматичного управління й Національного комітету СРСР з теоретичної і прикладної механіки та документи про роботу вченого як члена Науково-технічної ради Міністерства цивільної авіації СРСР.

До фонду увійшли документи про роботу О.І. Кухтенка в Інституті гірничої справи АН УРСР, діяльність вченого як керівника Проблемної науково-дослідної лабораторії «Тренажери, імітатори, комплексні системи управління» КІЩА, його роботу на посадах завідувача сектору технічної кібернетики та завідувача відділу системних досліджень ІК АН УРСР та документи про участь науковця у роботі вченої ради ІК АН УРСР. Представлені документи щодо наукового керівництва О.І. Кухтенком дослідженнями з автоматичного управління процесами у плазмі та звіти вченого з науково-дослідних тем «Динаміка автоматики керованих рухів літака», «Про складні системи управління з варіюваними параметрами», «Розробка методики дослідження складних систем, що мають структуру гіперциклу» та ін.

Пріоритети в професійній та науковій діяльності О.І. Кухтенка відображають доповідні записки вченого, які широко представлені у фонді, а саме: «Про створення Інституту технічної кібернетики в

АН СРСР», «Про пріоритетні наукові напрями і формування тимчасових наукових колективів», «Сучасні задачі комплексної автоматизації виробництва», «Київський фізико-технічний інститут (КІФТІ)», «Про можливу перепідготовку в навчальному центрі Інституту кібернетики ім. В.М. Глушкова АН УРСР інженерів і наукових робітників в галузі проблем управління», «Про систему підвищення кваліфікації наукових співробітників і підготовку аспірантів «Інституту міждисциплінарних досліджень», «Про створення міжнародного фонду «Наука – людству» (канадсько-українська асоціація)», «Пропозиції щодо організації «Міста науки (технополісу)» на Україні», «Інститут «Прикладних проблем кібернетики» та ін.

У фонді містяться документи про діяльність О.І. Кухтенка як керівника республіканської школи-семінару «Абстрактна теорія систем та її застосування» та участь вченого у роботі Всесоюзної школи «Загальні проблеми теорії стійкості, інваріантності та чутливості систем управління», а також про його участь в організації і проведенні наукових конференцій, семінарів та симпозіумів, у тому числі міжнародних, зокрема в конгресах Міжнародної федерації з автоматичного управління (IFAC).

У фонді також є документи про діяльність О.І. Кухтенка як члена редколегій журналів «Наукознавство та інформатика», «Прикладна механіка», «Кібернетика», «Нариси історії природознавства і техніки» й «Наука та наукознавство». Також представлені документи про науково-видавничу і педагогічну діяльність вченого.

До фонду увійшли документи, що розкривають участь О.І. Кухтенка в роботі Українського республіканського відділення Всесоюзного товариства інформатики і обчислювальної техніки, діяльність вченого як члена Української асоціації Римського клубу, його співпрацю з Науково-дослідним інститутом міжгалузевих досліджень МІНВУЗу УРСР при Київському політехнічному інституті, а також участь О.І. Кухтенка у розробці «Концепції інформатизації радянського суспільства», «Екологічної програми УРСР», «Республіканської системи екологічного моніторингу УРСР».

Цікавими є пропозиції О.І. Кухтенка щодо розробки Комплексних програм науково-технічного прогресу СРСР і УРСР на 1991–2010 рр., щодо створення комплексної системи авіаційного моніторингу, екологічного аналізу і прогнозування стану природно-техногенного середовища і вироблення природоохоронних заходів для промислового регіону, а також пропозиції до програми фундаменталь-

них досліджень «Підвищення надійності систем «Машина-людина-середовище», розроблені робочою групою під його керівництвом.

Найбільший масив документів особового фонду О.І. Кухтенка складають наукові праці вченого та робочі матеріали до них. У фонді містяться кандидатська і докторська дисертації О.І. Кухтенка, машинопис розділів монографії вченого «Кібернетика і фундаментальні науки», автографи його неопублікованих монографій «Теорія представлення груп та її використання у фізиці та техніці», «Про абстрактну теорію динамічних систем» та автограф брошури вченого «На шляху до «Абстрактної теорії».

У фонді представлено автографи й машинопис статей О.І. Кухтенка, серед яких велика кількість неопублікованих, зокрема «Предмет і методи технічної кібернетики», «Про єдину наукову концепцію «Кібернетики» і «Загальної теорії систем», «Про можливі рівні абстрактного опису діяльності систем «мозок – керований об'єкт», «Розвиток кібернетики в Українській РСР», «Абстрактна теорія систем. Сучасний стан і тенденції розвитку», «Теорія автоматичного регулювання і термоядерний синтез», «Абстрактна теорія систем як міждисциплінарна наука», «Наукова революція і кібернетика», «Диференціація і взаємодія наук кібернетичного напрямку», «Михайло Васильович Ломоносов (до 275-ліття від дня народження)», «Кібернетика, інформатика, інформатизація» та ін.

В останні роки свого життя О.І. Кухтенко велику увагу приділяв вивченню глобальних проблем, розв'язання яких, на думку вченого, вимагало участі фахівців найрізноманітніших професій – економістів, політологів, екологів, психологів, військових, юристів, а також математиків, фахівців з теорії систем, у галузі комп'ютерних наук тощо⁷. У фонді містяться наукові праці вченого з дослідження проблем загальнопланетарного масштабу, які не втратили своєї актуальності і в наш час: «Про проблему ноосферного розвитку України», «Біфуркація соціально-економічних процесів», «Глобальні аспекти еколого-економічних проблем регіонального масштабу», «Біфуркація і хаос в стохастичних системах», «Чи можливо теоретично обґрунтувати майбутнє людства, його цивілізації?» та ін.

Серед наукових доповідей О.І. Кухтенка, що містяться у фонді, хочемо виділити такі повідомлення, як «Загальні проблеми теорії стійкості, інваріантності й чутливості систем управління», «Методологічна і філософська тематика в працях академіка В.М. Глушкова», «Основні етапи формування теорії інваріантності». Крім того, до

фонду увішли анотації статей вченого, відгуки і рецензії О.І. Кухтенка на праці інших авторів, а також його виписки і замітки з різних наукових проблем.

У фонді широко представлені як окремі лекції, так і лекційні курси, розроблені О.І. Кухтенком. Наведемо тільки курси лекцій, автографи яких відклалися в особовому фонді вченого, — це «Теоретична механіка», «Магнітні підсилювачі», «Математична теорія систем і топологія», «Теорія лінійних систем автоматичного управління», «Алгебраїчні структури в задачах навігації та управління», «Теорія біфуркації керованих динамічних систем» й «Теорія гомотопій». Отже, можна зазначити, що наявні у фонді наукові праці О.І. Кухтенка досить повно розкривають творчий шлях ученого.

Важливим джерелом дослідження життя, наукової та професійної діяльності О.І. Кухтенка є епістолярій вченого. Переважна більшість адресатів та кореспондентів О.І. Кухтенка — це відомі вітчизняні вчені, зокрема Президент АН УРСР Б.Є. Патон, віце-президент АН СРСР Б.М. Петров, академіки О.Ю. Ішлінський, І.І. Ляшко, Я.С. Підстригач, В.Л. Рвачов, Г.С. Поспелов, Я.З. Ципкін, члени-кореспонденти Я.І. Бурак, В.М. Матросов, доктори фізико-математичних наук В.В. Александров, С.Л. Блюмін, А.В. Буледза, І.М. Головін, В.Б. Губін, А.І. Єгоров, П.І. Кузнецов, О.О. Лескін, А.П. Маркєєв, Е.М. Солнечний, Б.Н. Фрадлін, В.А. Якубович, доктори технічних наук Р.А. Алієв, Ю.І. Алімов, Г.А. Дідук, Л.Т. Мілов, А.А. Перво-званський, П.Н. Платонов, В.Ю. Рутковський, Б.О. Рябов, доктор філософських наук А.І. Уйомов та інші науковці.

Листування між ученими стосується, головне, питань написання, рецензування і видання наукових праць та обміну науковою літературою й результатами досліджень. З листів О.І. Кухтенка до академіка АН УРСР В.Л. Рвачова і члена-кореспондента АН УРСР Я.І. Бурака можна дізнатися про діяльність вченого щодо організації в другій половині 1980-х років видання серії книг з проблеми «Математична теорія систем та її застосування», в яких мали б аналізуватися питання використання математичних методів у фізиці, біології, біохімії та в галузі управління. О.І. Кухтенко звертався до вчених з проханням підтримати його ініціативу⁸. Аналогічні листи він надіслав академікам АН УРСР Я.С. Підстригачу і І.В. Скрипнику. На жаль, даний проект не було зреалізовано.

Показовим є лист О.І. Кухтенка до академіка АН СРСР Б.М. Петрова, з яким Олександр Іванович підтримував дружні та творчі

стосунки з довоєнного часу. У листі О.І. Кухтенко висловив свою думку щодо ролі й завдань Інституту з проблем автоматичного управління, який у Москві створював академік Б.М. Петров. О.І. Кухтенко вважав, що головному інституту країни в галузі кібернетики необхідно, перш за все, стати провідним у використанні кібернетичних методів дослідження для вирішення проблем фундаментальних наук: фізики, біології, хімії, космічних наук тощо. На переконання вченого, на прапорі такого інституту повинно бути гасло «Кібернетика для фундаментальних наук»⁹.

О.І. Кухтенко також листувався з іноземними вченими, зокрема, з директором Інституту теорії інформації і автоматизації в Празі, доктором технічних наук, професором І. Бенешем, польським професором Г. Говецьким, співробітником Софійського вищого машинно-електротехнічного інституту М.М. Константиновим і професором з ЧССР В.П. Чаплею. Листи переважно присвячені участі вчених у міжнародних наукових форумах та творчим здобуткам науковців.

Так, професор В.П. Чапля надіслав О.І. Кухтенку свою статтю «Кібернетика: історичний огляд» (зберігається у фонді), у якій висвітлено наукові досягнення Ярослава Грдини — вченого, що заклав підґрунтя космонавтики та біоніки. У статті, між іншим, дано високу оцінку доповіді О.І. Кухтенка «Про динаміку устроїв, що імітують живі організми», яку вчений виголосив у Москві в 1960 р. на I конгресі Міжнародної федерації з автоматичного управління (IFAC). У доповіді О.І. Кухтенко подав огляд маловідомих на той час праць професора Я. Грдини з динаміки живих організмів й продемонстрував можливість використання механіко-математичного апарату для створення сучасних кібернетичних пристроїв, наприклад, штучного серця¹⁰.

У листах до відомого фінансиста і політолога Джорджа Сороса О.І. Кухтенко підняв питання необхідності організації цілеспрямованих міждисциплінарних досліджень для вирішення проблем загальнопланетарного масштабу. Вчений інформував Дж. Сороса, що в 1990 р. він сформував науковий колектив з метою проведення таких досліджень, проте позитивних результатів досягти не вдалося. Головна важкість при вивченні складних соціально-економічних систем глобального масштабу полягала в необхідності мати величезний статистичний матеріал про різні регіони Землі. О.І. Кухтенко запропонував Дж. Соросу організувати міжнародний фонд під назвою «Майбутнє людства», який би міг контролювати формування відповідної дослідницької програми та її виконання¹¹.

О.І. Кухтенко нагадав Дж. Соросу, що в дослідженнях у галузі глобальної тематики досить вагомим є внесок українських учених. Зокрема, він зазначив, що засновником теорії ноосферного періоду розвитку земної цивілізації був перший президент АН України В.І. Вернадський, ідеї якого продовжують розвивати в Україні наукові школи геохіміків, біологів і фізіологів. Добре відома науковому співтовариству й діяльність українських кібернетиків та фахівців в галузі системного аналізу, зокрема наукові досягнення академіків В.М. Глушкова і В.С. Михалевича. О.І. Кухтенко висловив переконання, що участь українських учених в дослідженні проблем глобального масштабу при належній фінансовій підтримці була б досить корисною¹².

До фонду також увійшли листи вченого до космонавта Г.Т. Берегового, головного редактора «Рабочей газеты» Т.Є. Лазебніка, головного редактора газети «Правда» О.П. Матятіна, директора Чернігівського історичного музею А.І. Неделі та ін.

У фонді наявні фотодокументи, на яких О.І. Кухтенко – з директором ІК АН УРСР, академіком АН УРСР В.С. Михалевичем, віце-президентом АН СРСР, академіком АН СРСР Б.М. Петровим, докторами технічних наук В.І. Скуріхіним, О.Г. Івахненком, доктором фізико-математичних наук Ю.Г. Кривоносом (майбутніми академіками НАН України), доктором технічних наук В.М. Кунцевичем, що стане академіком НАН України й очолить Інститут космічних досліджень НАН України та Національне космічне агентство України. Представлено фотопортрети О.І. Кухтенка, фотографії, на яких учений зафіксований під час випробування врубових машин на шахті в Донецькій області, серед співробітників ІК АН УРСР та КІПЦА, під час поховання академіка АН УРСР В.М. Глушкова, в колі учасників наукових конференцій в ІК АН УРСР і КІПЦА, на Міжнародних конгресах ІФАС у Лондоні та Варшаві, під час відвідування Донецького політехнічного інституту з ректором ДПІ Г.В. Малеевим та завідувачем кафедри накреслювальної геометрії, професором ДПІ К.Б. Шульгіним.

Фотознімки фіксують О.І. Кухтенка й під час святкування Дня Перемоги в ІК АН УРСР, на урочистостях з нагоди святкування його ювілеїв, під час вручення вченому генералом-майором авіації, лауреатом Державної премії СРСР І.М. Почкаєвим медалі імені Ю.О. Гагаріна та Головою Президії Верховної Ради УРСР О.Ф. Ватченком ордену Червоного Трудового Прапора. До фонду

також увійшли фотографія батька вченого І.С. Кухтенка, світлини, на яких О.І. Кухтенко в колі рідних, зокрема, дружини В.О. Кухтенко й доньки Т.О. Кухтенко, фотознімки двоюрідних братів – учених В.І. Кухтенка і Є.П. Кунегіна, які також досягли видатних успіхів у науці.

Зібрані О.І. Кухтенком документи про наукову діяльність різних учених включають наукові праці вітчизняних та іноземних науковців з дарчими написами О.І. Кухтенку, автореферати з дарчими написами вченому, наукові статті різних авторів за тематикою наукових досліджень О.І. Кухтенка. Серед зібраних О.І. Кухтенком документів також містяться матеріали до III Всесоюзної наради з теорії автоматичного регулювання, листування різних осіб, монографії та брошури окремих учених, анотації до наукових праць, науково-популярні газетні статті тощо.

Окрему групу документів, зібраних О.І. Кухтенком, складають документи про наукову діяльність завідувача лабораторії автоматичного регулювання Інституту автоматики і телемеханіки АН СРСР, кандидата технічних наук, професора Г.В. Щіпанова (1903–1953).

У 1939 р. в журналі «Автоматика і телемеханіка» професор Г.В. Щіпанов опублікував статтю «Теорія і методи проектування автоматичних регуляторів», яка поклала початок теорії інваріантності й викликала широку та жорстку дискусію. Постановою Президії АН СРСР була створена Комісія з вивчення праці Г.В. Щіпанова на чолі з академіком О.Ю. Шмідтом, яка констатувала абсурдність висновків ученого. Г.В. Щіпанова було звільнено з інституту, а всі дослідження з теорії інваріантності припинено. О.І. Кухтенко прочитав статтю «Теорія і методи проектування автоматичних регуляторів» під час роботи над кандидатською дисертацією. У 1940 р. він особисто познайомився з Г.В. Щіпановим і став прихильником його поглядів, ретельно збираючи праці вченого та документи про його наукову діяльність.

О.І. Кухтенко проводив велику роботу з розвитку проблеми інваріантності в автоматичній та реабілітаційній науковій спадщині Г.В. Щіпанова. Теорія інваріантності знайшла подальший розвиток у низці статей О.І. Кухтенка, а його монографія «Проблема інваріантності в автоматичній» стала першою в світовій літературі, спеціально присвяченою завданням інваріантності. Завдяки зусиллям групи вчених, зокрема й О.І. Кухтенка, у 1950-х роках у Києві були скликані дві Всесоюзні наради з теорії інваріантності, на яких проблема

інваріантності в автоматичі отримала визнання та набула подальшого розвитку. В СРСР сформувалися московська і київська наукові школи з теорії інваріантності. У 1966 р. результати праці Г.В. Щіпанова було визнано науковим відкриттям з пріоритетом від квітня 1939 р.

У розділі представлені монографії Г.В. Щіпанова «О некоторых вопросах теории автоматических регуляторов и ее практического приложения», «Исследования, относящиеся к динамике неголономных систем», його брошура «Автоматический регулятор одного параметра», виконані під керівництвом вченого наукові проекти «Теоретические изыскания принципа действия и конструкции автоматического копировально-фрезерного станка с неголономной следящей системой» і «Автомат для изготовления шаблонов по плазу», тези доповіді науковця «Основные направления развития теории автоматического регулирования и следящих систем». Представлені також відгуки та рецензії різних учених на окремі праці Г.В. Щіпанова, публікація в газеті «Машиностроение» про значення теорії професора Г.В. Щіпанова. Окрему справу склали відгук академіка С.Л. Соболева на книги Г.В. Щіпанова «Теория, расчет и методы конструирования авиационных приборов» і «Гирскопические приборы слепого полета» та відповідь-зауваження Г.В. Щіпанова на відгук С.Л. Соболева. Великий інтерес для дослідників представляють такі зібрані О.І. Кухтенком документи, як стенограми обговорення наукової теорії Г.В. Щіпанова та праць вченого на нарадах в Інституті автоматики і телемеханіки АН СРСР, витяг з протоколу засідання вченої ради Московського механіко-машинобудівного інституту імені М.Е. Баумана про результати захисту Г.В. Щіпановим докторської дисертації та ін.

У цілому особовий архівний фонд № 373 академіка НАН України О.І. Кухтенка має значну наукову цінність, достатньо повно висвітлюючи життя, багатогранну діяльність і творчий шлях видатного вченого та розкриваючи його вагомий внесок у вітчизняну та світову науку.

¹ ІА НБУВ, ф. 373, оп. 2, спр. 16, арк. 2 зв.

² Там само, спр. 1, арк. 1.

³ Там само, спр. 36, арк. 2.

⁴ Там само, спр. 3, арк. 7 зв.

⁵ Там само, спр. 10, арк. 10.

⁶ Там само, оп. 3, спр. 18, арк. 30.

⁷ Там само, оп. 3, спр. 18, арк. 30.

⁸ Там само, спр. 2, арк. 9-13; спр. 16, арк. 1-4.

⁹ Там само, спр. 13, арк. 1, 2.

¹⁰ Там само, спр. 75, арк. 12.

¹¹ Там само, спр. 18, арк. 29, 30.

¹² Там само, арк. 30, 31.

Summary

At the article devoted the documentary structure of personal archive found of the scientists of the NAS of Ukraine O.I. Kuchtenko. This found is source basic at life at activity of this scientist.

Key words: O.I. Kuchtenko, personal fond, document, NAS of Ukraine.